

***O dialogu tekstu z rzeczywistością pozajęzykową,
czyli relacje wewnętrzne w najdawniejszych
grupach apozycyjnych a ich denotacja***

***On the dialogue between text and extra-linguistic reality,
or the internal relations of the earliest appositive groups
and their denotation***

Piotr Zbróg

UNIwersytet JANA KOCHANOWSKIEGO W KIELCACH

Słowa kluczowe

grupa apozycyjna, denotacja, zabytki języka polskiego

Keywords

apositional group, denotation, monuments of the Polish language

Abstrakt

Grupy apozycyjne pozwalały na syntetyczny sposób wyznaczania zbioru desygnatów danej nazwy w tekstach średniowiecznych. Wyrażenia stanowiły istotny składnik pragmatyczny, zwiększający informacyjną wartość zdań oraz skondensowanie semantyczne przekazu. Wyrażenia złożone z podstawy oraz apozycji typu *Bogurodzica dziewica*, *Maryja* umożliwiały odbiorcom identyfikację denotatów używanego w tekście wyrażenia. Celem artykułu było opisanie relacji pomiędzy członami grup apozycyjnych w kontekście zjawiska denotacji. Na podstawie wyekscerpowanego materiału opracowana została ich typologia. Składają się na nią cztery zasadnicze typy zależności: tożsamość zbiorów (jak w grupie *Maryja*, *krolowa*), inkluzja zbiorów (*dzieciątko Jesus*), interseksja zbiorów (*Bóg*, *zbawiciel*) oraz ekskluzja zbiorów (*cesarz skarb*). W tekstach średniowiecznych występowały ponadto przykłady grup stanowiących kombinacje powyższych relacji (*Boże*, *zbawicielu nasz*, *nadziejo*).

Abstract

Appositive groups allowed for a synthetic way of determining the set of referents of a given name in medieval texts. These expressions were an important pragmatic component, increasing the informational value of sentences and the semantic condensation of the message. Expressions composed of a base and an apposition, such as *Mother of God*, *Virgin*, *Mary*, enabled readers to identify the denotations of the expressions used in the text. The aim of the article was to describe the relationship between the members of apposition groups in the context of denotation. A typology of these groups was developed on the basis of the excerpted material. It consists of four basic types of relationships: identity of sets (as in the group *Mary*, *queen*), inclusion of sets (*baby Jesus*), intersection of sets (*God*, *savior*), and exclusion of sets (*emperor*, *treasure*). Medieval texts also contained examples of groups combining the above relationships (*God*, *our savior*, *hope*).

Wstęp

Apozycje jako składniki wyrażen nominalnych w zabytkach języka polskiego stanowiły między innymi jeden ze sposobów zawężania znaczenia rzeczowników (np. *dziedzina Włostowe*, *pan Garnowski*), przypisywania cechy referentowi (np. *Szczepan podkomorzy*, *Abijatar biskup*) lub obu funkcji równocześnie (np. *dary: złoto, kadzidło i mirra, ksiądz pan*)¹. Z punktu widzenia składniowego i pragmatycznego grupa apozycyjna – tworzona przez co najmniej dwa koreferencyjne rzeczowniki – stanowiła najbardziej syntetyczny sposób denotacji, czyli wyznaczania zbioru desygnatów danej nazwy w badanych tekstach. Składała się z dwóch głównych elementów: podstawy (tu: *dziedzina*, *Szczepan*, *Abijatar*, *dary*) i apozycji (odpowiednio: *Włostowe*, *podkomorzy*, *biskup*, *złoto, kadzidło i mirra*), pozwalających na lepszą identyfikację denotatu lub denotatów używanego w tekście wyrażenia.

Opisane w niniejszym artykule wyrażenia stanowiły bardzo istotny element pragmatyczny, wpływający na wyższą jakość informacyjną zdań oraz skondensowanie semantyczne przekazu. W poszczególnych zbiorach średniowiecznych tekstów dominowały charakterystyczne dla nich typy grup apozycyjnych pod względem denotacji. W rotach czy ortylach, czyli tekstach o proveniencji prawniczej, przeważały wyrażenia wskazujące na status społeczny stron procesowych, zawód itp., np. *Piotr burmistrz*; *Maciej dłużnik*; relacje rodzinne stron postępowania: *żona, tych dzieci matka*; *Barbara moja siostra*; miejsca zajęć itp.: *rzeka Orla*; *grobia Konarska*.

¹ Por. P. Zbróg, *Staropolskie i współczesne grupy apozycyjne typu miasto Warszawa*, „Poradnik Językowy” 2009, z. 2, s. 31.

W przekładach Biblii i w apokryfach kluczowymi postaciami byli Bóg, Jezus, Maryja, jej mąż Józef – odzwierciedlały to nazwy tworzące grupy apozycyjne: *Bog Ociec; dziewica Maryja; Józef mąż jej; dziecię Jezus*. Za pomocą apozycji dokładniej charakteryzowano inne kluczowe postacie – królów, cesarzy, proroków, apostołów – oraz miejsca zdarzeń: *Abij<a>tar biskup; ojcowie, Abram i Izak, i Jakob; anioł Gabryjel; Betlejem żydowska ziemia*.

W pieśniach religijnych, modlitwach, litaniach głównymi elementami konstytuującymi grupy apozycyjne były rzeczowniki nazywające istotne postacie biblijne. Wraz z określeniami tworzyły całości, identyfikujące denotaty: *Bogurodzica dziewica, Maryja; Jesu, wieczna światłość; Bog Ociec; Maryja Magdolana; Anna, pani ślachetna*.

W artykule dokładniej przeanalizowane zostaną średniowieczne grupy apozycyjne pod względem ich funkcji denotacyjnej.

1. Grupy apozycyjne a denotacja

Człony grup apozycyjnych wspólnie tworzyły jednostkę koreferencyjną – to *differentia specifica* tych wyrażzeń. Współrelacja wszystkich składników grupy mogła być różna – niekiedy między członami z uwagi na denotację występowała synonimia kontekstowa, w innych wypadkach inkluzja lub nakładanie się czy wykluczanie znaczeń. Denotacja jako relacja między jednostką języka a klasą obiektów pozajęzykowych bywa mniej lub bardziej złożona i musi być rozpatrywana w kontekście m.in. tekstowego oraz kulturowego użycia grup apozycyjnych. Nie tylko zatem należy wyszczególnić same człony konstytuujące grupę, ale często także pozostałe jej składniki oraz otoczenie poza grupą dla poprawnego określenia stosunku między ich denotacją². Przykładem niech będzie fraza z *Bogurodzicy*:

- Tegoż nas domieścić, **Jezu Kryste** miły, / Bychom z tobą byli (**Bog**).

Każdy z członów apozycji jednoznacznie wskazywał pozajęzykowy zbiór jednoelementowy. Choć imieniem *Jezus* mogło zostać oznaczonych w pewnych okresach więcej obiektów, kwestia rozpoznania desygnatu w tym kontekście była oczywista, przynajmniej dla istotnej grupy odbiorców (może wszakże istnieć ktoś, u kogo wyrazy *Jezus Chrystus* nie wywołują spodziewanego skojarzenia pozajęzykowego). Zatem relacja pomiędzy podstawą a apozycją była oparta na identyczności denotacyjnej członów – A należy do zbioru B i odwrotnie.

² Por. np. P. Williams, *On the Conservative Extensions of Semantical Systems: A Contribution to the Problem of Analyticity*, 1973, "Synthese" 25.

Bardziej złożona byłaby interpretacja apostrofy z tego samego tekstu:

- **Bogurodzica** dziewica, Bogiem sławiena Maryja (Bog).

Biorąc pod uwagę pozajęzykowy kontekst użycia – to pieśń religijna członków Kościoła katolickiego – mamy do czynienia z relacją tożsamości członów zaznaczonej grupy apozycyjnej. Mimo że leksemy *dziewica*, *Maryja*, może także i *Bogurodzica*, można by odnosić do różnych klas denotatów, w apostrofie występują one w relacji równości – wszystkie elementy ze zbioru *A* należą do zbioru *B* i odwrotnie, zwłaszcza jako człony tej konkretnej grupy. Zakładany odbiorca pieśni rozpoznałby postać jej bohaterki po samodzielnym użyciu co najmniej dwóch członów tej grupy – *Bogurodzica* oraz *Maryja* (w tej postaci fonetyczno-ortograficznej). Jedynie *dziewica* mogłaby budzić pewne wątpliwości odnośnie do denotatu, jednak w innym kontekście zostałyby one rozwiane – czytelnik bez trudu rozpoznałby referenta:

- Tako **dziewica** błogosławiona jakoby ze tchła, czekając słyszeć, co sie już było przygodziło (Rozm 734).

Krystyna Kallas³ w kontekście denotacji – relacji pomiędzy członami grupy apozycyjnej a rzeczywistością pozajęzykową – wyróżniła tożsamość, inkluzję, ekskluzję oraz intersekcję członów grup apozycyjnych, które kolejno zostaną omówione ze stosownymi przykładami.

2. Tożsamość między podstawą i apozycją

W relacji tożsamości występują człony grupy samodzielnie wyznaczające ten sam obiekt – może to być zbiór jednoelementowy lub wieloelementowy, mający implikację dwustronną (będącą podstawą synonimii). Przykładem pierwszego zbioru byłaby grupa w przykładzie:

- **Maryja, Matuchno** Boża, / Tyś jeś woniająca roża (AKie)
Maryja, czyli Matuchna Boża vs. Matuchna Boża, czyli Maryja.

Zbiór wieloelementowy, obejmujący swym zasięgiem wszystkie tak opisane desygnaty, reprezentowała grupa *prawem ortelem*. Wymienność obu członów byłaby dopuszczalna w każdym tekście prawniczym:

- aż mu będzie **prawem ortelem** przysądzono (OrtMac 18v: 12)
– *prawem, czyli ortelem vs. ortelem, czyli prawem.*

³ K. Kallas, *Grupy apozycyjne we współczesnym języku polskim*, Toruń 1980, s. 140.

Relacja tożsamości nie występowała natomiast między członami grupy:

- Zdrow bądź, **Jesukryste, krolu** (ZBądź)
_ *Jesukryste, czyli królu* (inkluzja) vs. **Królu, czyli Jezukryste*.

Król występował bowiem także jako człon apozycji w nazwach innych postaci, np.:

- **Ezechyjasz krol** niemocny / A już na śmierć osądzony (JKrys);
- I przyszedł Bog w widzeniu <k> **Abimelech krolu** i rzekł k niemu (BZ Gen XX).

Z uwagi na relację tożsamości członów można wyróżnić kilka podgrup, których identyczne denotacyjnie byłyby:

a) podstawa z nazwą własną i apozycja z apelatywną deskrypcją jednostkową:

- **Jesu, zbawicielu ludzki**, / Proszę ciebie człowiek grzeszny (JZba)
_ *Jezu, czyli zbawicielu ludzki* vs. *zbawicielu ludzki, czyli Jezu*;
- na prośbę **Macieja s Rożana, pisarza** księdza Bolesława i czyrskiego **plebana** (Sul 78);
- **Agar, służebnice** Saraina, otkąd jidziesz a dokąd jidziesz? (BZ Gen XVI);
- Pozdrowiona bądź **Maryja, krolowa** patryjarchow! (Naw 84);
- Święty **Michale archanjele**, obroń mie w szkodzie (Naw 92r);
- A był Filip od **Betsaidy, miasta Jędrzeja i Piotra** (Zam 302);

b) podstawa z apelatywną deskrypcją jednostkową oraz apozycja zawierająca nazwę własną:

- Gdy była poślubiona **matka** Jesusewa **Maryja** Josefowi, niżli się zesзли (Zam Mat I 3r);
- Naświętsza i /nachwalebniejsza, / i wiekuista **Panno / Maryja, matko** Pana naszego Jezukrysta (MW 14 r);
- Bo bez chytrość Antypatrowę lepak **synowie** Herodowi **Aleksander i Arystobolus** byli podeźrani ojcu (Rozm 234);
- niechaj będą błogosławieni / **rodzicy** twoji, **Joachim i Anna** (MW);
- przed jegoż to obliczym chodzili moi **otcowie** **Abraham a Isak** (BZ Gen XLVIII);
- I rzekł do niego anjoł: „Nie boj się, Zacharyjaszu, bo wysłuchana jest prośba twoja **żona Elżbieta** porodzi tobie syna (Zam 287) – w kontekście uprzedniego zdania referentem wyrażenia *żona twoja* jest ‘żona Zebedeusza Elżbieta’, zatem: *żona twoja* (Zebedeusza), czyli *Elżbieta* vs. *Elżbieta*, czyli *żona twoja* (Zebedeusza);

- a także **Jakuba i Jana**, syny Zebedeuszowe, ktorzy byli towarzysze Szymunowi (Zam Luc 7v) – w kontekście zdania zależnego wyrażenia są synonimiczne: *Jakub i Jan* (towarzysze Szymuna) = *syny Zebedeuszowe*;
- **Boże, krolu nieba i ziemie** (MW 16r);

c) podstawa oraz apozycja z apelatywną deskrypcją jednostkową:

- Gdyż Piotr najął ten dom u opiekadlnikow tych dzieci z przyzwolenim jich **matki**, Andreowej **żony** (OrtMac 16r) – w kontekście fragmentu: *jich* (dzieci) *matka* = *Andrejowa żona* vs. *Andrejowa żona* = *jich matka*;
- Już tych dzieci opiekadlnicy mienią, iż jej **mąż**, tych dzieci **otczym**, nie ma działu (OrtMac 26v: 14) (interpretacja jak wyżej);

d) podstawa oraz apozycja z apelatywami:

- Jako Mieliński poł dziedziny rzeczoney Radzieszewo wydzierzał trzydzieści lat w **mirze, w pokoju** do zazwania (RPozn 1511);
- Główne **miasto metropolis** (Wiśł 228) – w kontekście zdania z podrzędnikiem dwuczłonowa podstawa *główne miasto* = *metropolis*;
- Ja przysięgam Bogu i memu **panu krolowi** (OrtMac 7r: 31) – w kontekście czasowym dla przysięgającego: *pan* = *król* vs. *król* = *pan* (dla każdego w różnym czasie, ale w podobnych realiach prawnych ta grupa tworzyła zbiór wieloelementowy).

Dyskusyjne są natomiast grupy *imię + nazwisko* jako przykłady tożsamości członów, wymieniane przez Krystynę Kallas⁴ (np. *Jan Kowalski*). Kallas w ogóle odnosi się do nazw własnych z uwagą, że mają zwykle więcej niż jeden denotat. Jednak inaczej należy potraktować to w odniesieniu do fraz typu PAN – *Polska Akademia Nauk* czy *Surinam*, *dawna Gujana Holenderska*, w których obydwie człony pozostają w wyrazistej synonimii. Nie można tego powiedzieć choćby o członach wyrażenia w przykładzie:

- Tegodla mowi święty **Jan Złotousty** (RXXII 224v) – wprowadzie referencyjnie *Złotousty* = *Jan*, to jednak *Jan* tylko w pewnym zakresie = *Złotousty* (inkluzyja; był też bowiem np. *Jan Ewanjelista*); w rozpoznaniu denotatu nie pomaga tu nawet określnik: *święty*.

W kolejnym przykładzie także tylko przydomek ściśle wskazuje referenta, imię zaś wraz z podrzędnikiem święty oraz w kontekście informacji o „jęciu” mogłoby ułatwić przeprowadzenie poprawnej referencji:

- A dalej rozmaicie pokładają aże do jęcia [ye] świętego **Jana Krzyciciela** (Rozm 201).

⁴ Ibidem, s. 140–141.

Podobnie:

- Na to odpowiedział **Andrzej Werszung** (OrtOssol 54);
- **Szymon Byliński** pokupną scotos, Petrassius, wojwodzie (Leks II 1537).

W niektórych wypadkach tego typu nazwom blisko było do istotnej tożsamości członów, wspomaganej kontekstowo:

a) w rotach – dzięki imieniu lub nazwisku współ z łacińskim wstępnym opisem:

- Jezerzicze. Item nobilis **Czema de Jezdzerzicze** ducit testes erga Martinum kme-thonem ibidem de Jeszdzierzicze – Jako, iż **Ciema Je[r]zierski** Marcina kmiecia uciądział tedy (RGniesz 821);

b) wybrane postacie biblijne dzięki częstszemu wymienianiu w tekstach przekładów bądź apokryfów, także wskutek posługiwania się tylko jednym z ich imion:

- A był **Jędrzej**, brat Szymuna Piotra, jeden ze dwu (Zam 301-302)

Inne zdania o Szymonie Piotrze:

- Kako śmiał **Piotr święty** uderzyć, a ono jemu było przykazano (Rozm 638);
- Baczysz, iż **Piotr** u pirwego zaprzeczenia mowi: Nie wiem, co mówisz. U wtórego przysięga, u trzeciego zaklina <się> (Rozm 690);
- Jesus rzekł: Ty jesteś **Szymun syn** Johanna, ty będziesz wezwan Kefas, co się wy-klada Piotr (Zam 302).

Tylko pojedyncze konstrukcje *imię + nazwisko* jako człony konstytuujące grupę spełniały warunek tożsamości:

- Tegodla rzekł jeden s jego zwolenikow na imię **Judaszk Skaryjot** (Rozm 443);
- Pozdrowiona bądź Maryja, matko Pana naszego, **Jesu Krysta!** (Naw).

Zjawisko tożsamości członów grup apozycyjnych w kontekście referencji obejmowało niezbyt duży zbiór – około 10% konstrukcji. W dodatku poziom identyczności semantycznej składników okazał się niejednorodny: od synonimii do dość złożonej kontekstowo zależności.

3. Włączność (inkluzja) członów apozycji

Włączność polega na tym, że w większym zbiorze referentów wyznaczonych przez jeden z członów grupy apozycyjnej zawiera się jako jego element drugi z członów:

- Tedy oni wszedwszy w dom należeli **dzieciątko Jesusa** s miłą matką jego (Rozm 73) – apozycja JESUS wyznacza jednoelementowy podzbiór wieloelementowego zbioru oznaczonego w podstawie rzeczownikiem DZIECIĄTKO; rozstrzyga o tym test:

Które dzieciątko? *Jezus*, a nie: *Który Jezus? *Dzieciątko*⁵;

- Pogubiono jest **Niniwen miasto** (BZ Nah III) – podstawa NINIWEN wyznacza jednoelementowy podzbiór zbioru oznaczonego w apozycji rzeczownikiem miasto: Które miasto? *Niniwen*, nie: *Które Niniwen? *Miasto*.

Ten rodzaj relacji występował w największej liczbie grup apozycyjnych – ok. 84%. W sytuacji, gdy inkluzja obejmowała podstawę, najczęściej jej miejsce wypełniał rzeczownik własny:

- Pozdrowiona bądź [...] **Maryja**, grzesznych **lekarko!** (Naw 89v);
- **Adamie**, ty boży **kmieciu**, / Ty siedzisz u Boga <w> wiecu (Bog);
- Też za **Jordanem rzeką**, jeden Szymon, jen był z sług[a] kroleskich[y] (Rozm 114).

Rzadko funkcję tę pełnił rzeczownik pospolity – tu nazwy *gomor* oraz *effa* jako jednostkowe podzbiory zbioru wieloelementowego MIARA:

- **Gomor** ta miara jest dziesiąta część *effy* tej **miary** (BZ Ex XVI).

Liczniesze przykłady inkluzji reprezentowały wyrażenia z apozycją nazywającą składnik większego zbioru, która była zbudowana z apelatywu oraz nazwy własnej:

- O miły Panie, / prosimy cię, abyśmy / chwalebnych **apostołów** / twojich **Jakuba Mniejszego i Więszego** (54v) – dwóch apostołów spośród dwunastu, por. też podzbiór wspomnianego zbioru, złożony z trzech referentów: i z błogosławionymi **apostołmi** twojimi, **Piotrem, Pawłem** i też **Andrzejem** (KMS);
- A ubaczywszy to **krol Porus** i zasmucił się barzo (HAW);
- I rzekł jest **Pan Bog** k niemu (BZ Gen XVIII);
- aby szli do **ziemie Chanaan** (BZ Gen XI).

⁵ Ibidem, s. 146.

W zabytkach pojawiały się tego typu grupy złożone z dwóch rzeczowników pospolitych:

- boś Mie stworzył [niż Świętą Troję pirzwej] jako **mistrz, Pan i Bog** mój (Naw42v) – do zbioru oznaczonego rzeczownikiem MISTRZ włączono referenta nazwanego apozycją spójnikową (pisownia obu rzeczowników wielkimi literami wynika ze współczesnego zwyczaju);
- nasienia tych to rol pozbyć ma abo ostradać ma z **winą pięćnadzieścia** (Sul 49) – *pięćnadzieścia* to rzeczownik oznaczający jeden z wymiarów kary (zbiór wieloelementowy WINA), inny z podzbioru referentów nazwany był np. *siedmnadzieścia*;
- **Wina siedmnadzieścia**... komorze krolewskiej ma być przydana (Sul 10).

Bardziej skomplikowana byłaby interpretacja grup spiętrzonych typu:

- A jacy to źli **ludzie mieszczanie krakowianie** (WAT).

W tym wypadku można by zaproponować trzy warianty:

- a) ze zbioru LUDZIE zostały wyodrębnione dwa podzbiory: *ludzie ściślej mieszczanie* oraz *ludzie ściślej krakowianie*;
- b) ze zbioru LUDZIE wyodrębniono podzbiór *mieszczanie* (*ludzie ściślej mieszczanie*), a z niego kolejny – *krakowianie* (*mieszczanie ściślej krakowianie*);
- c) ze zbioru LUDZIE wyodrębniono podzbiór *mieszczanie krakowianie* – *ludzie ściślej mieszczanie krakowianie*.

Warto zauważyć możliwość zamiany szyku: *ludzie krakowianie mieszczanie* – nie wszyscy *krakowianie* byli *mieszczanami* oraz nie wszyscy *mieszczanie* byli *krakowianami*. Przykładem inkluzji były ponadto zależności między członami grup, w których apozycje pełniły:

- a) funkcję tytułów, wyodrębniając podzbiór spośród wieloelementowego zbioru referentów typu KAPITULUM, RYBRYKA, KSIĘGA:
 - kapitulum dobre jest a przeto może stać <...> w pirwych księgach położon[eg] o <w kapitule> Nicolaus, pod rubryką O rękojemwstwie (Sul 66);
 - Księgi tajemnic bożych, **Apokalipsis** (Sul I 4);

b) funkcję metajęzykową – w zbiorze referentów oznaczanych rzeczownikami typu WYRAZ, IMIĘ zawierały się obiekty wyznaczone przez apozycje:

- Rzekli: Pojdźcie, a rozproszymy je z luda a nie będzie wspomniano **imię** Israhel (Pul 82).

4. Intersekcja członów grupy apozycyjnej

Zjawisko intersekcji – przecinania się zbiorów wyznaczanych przez poszczególne człony grupy apozycyjnej – występuje w sytuacji, gdy jakikolwiek referent, oznaczony rzeczownikiem, należy do zbioru *A* oraz *B* oraz gdy istnieje jeden referent należący do *A*, a nie do *B*, i gdy występuje taki referent, który należy do zbioru *B*, ale nie do *A*. Referentem grupy reprezentującej zjawisko intersekcji jest desygnat, będący częścią wspólną zbiorów *A* i *B*⁶. W zabytkach ten typ relacji pomiędzy grupą apozycyjną a referentem pojawiał się w nielicznych zdaniach.

Przecinanie się zbiorów można zaobserwować w poniższych przykładach:

- a) Krystus od **Boga Ojca** we wstaniu z martwych jest ubłogosławion (Pul Ps 4) – zbiór referentów *A* wyznacza rzeczownik **BÓG**, zbiór *B* rzeczownik **OJCIEC**; można wskazać przykłady referentów zbioru *A*, którzy nie należeli do zbioru *B* ('bóg nie był ojcem' w kontekście), a także można wskazać przykłady referentów wyznaczonych rzeczownikiem **OJCIEC**, którzy nie byli *bogiem*, w związku z czym po zaprzeczeniu członów grupy nie powstają konstrukcje sprzeczne: *Bóg, nie ojciec* oraz *nie Bóg, ale ojciec*; a także zachodzi koniunkcja: *Bóg i zarazem Ojciec*;
- b) Pożrzą **pogani nieprzyjaciele** jego a kości jego zetrą (BZ Num XXIV) – wyrażenie *pogani nieprzyjaciele* to w zabytkach jedyna taka grupa, wyrazy te samodzielnie oznaczały różnych referentów: *Oczy jego na pogany patrz* (Fl 65, 6); *Nieprzyjaciele* moi mótwili są zła mnie (Fl 40, 6), zatem poprawna byłaby koniunkcja: *pogani i zarazem nieprzyjaciele* – *nieprzyjaciele i zarazem pogani*, a test w postaci zaprzeczenia dałby konstrukcje akceptowalne: *pogani, nie nieprzyjaciele* oraz *nie pogani, ale nieprzyjaciele*;
- c) idzie tobie **krol zbawiciel**, iżby nas ot wieczne śmirci zbawił (Kśw cr) – zbiór wyznaczony rzeczownikiem **KROL** miał różnych referentów, natomiast w średniowiecznych tekstach **ZBAWICIEL** pojawiał się jako samodzielna jednostka odnosząca się do dwóch postaci: Jezusa i Boga, por.: *Ty jeś Bog, zbawiciel mój* (Fl 24, 5); w późniejszych tekstach – rzeczownik **ZBAWICIEL** poszerzył zakres; jednak w odniesieniu do Jezusa, referenta w analizowanym zdaniu, człony grupy miały cechy przecinania się zbiorów, por.: *król, ale nie zbawiciel* – *nie król, ale zbawiciel* oraz koniunkcja: *król i zarazem zbawiciel* – *zbawiciel i zarazem król*.

⁶ Ibidem, s. 150.

Apozycja oparta na intersekcji przypisywała także cechy referentowi wskazanemu za pomocą nazwy własnej:

- a) A ten **Waltko radźsa**, ten niewierny **zdradźsa** (WAT) – referentem głównym był *Waltko*, przypisano jednocześnie dwie własności, zbiory oznaczone rzeczownikami RADŹSA i ZDRADŹSA jako efekt koniunkcji dawały sumę: *radźsa i zarazem zdradźsa – zdradźsa i zarazem radźsa*;
- b) **Jezus Krystus, Bog człowiek** (JKB) – referent Jezus Krystus miał mieć, według m.in. dogmatu chalcedońskiego, przymioty natury boskiej oraz ludzkiej, co wyrażała ta apozycja: *Bóg i zarazem człowiek – człowiek i zarazem Bóg*; dziś wyrażenie to pisze się często z łącznikiem: *Bóg-człowiek*.

W niektórych wypadkach do rozstrzygnięcia o potencjalnej intersekcji konieczny był kontekst, także pozajęzykowy:

- A była **Anna prorokini**, **corka** Fanuel z pokolenia Aser (Zam 4r);
- I rzekł jest Pan ku Mojżeszowi: „Mow ku **kapłanom synom** Aaronowym” (BZ Lev XXI).

Wyrażenia *prorokini córka* oraz *kapłani synowie* były predestynowane do zakwalifikowania ich do zbiorów elementów przecinających się – takie zestawienia występowały jako części wspólne referentów wyznaczonych przez rzeczowniki składowe. Jednak w istocie frazy *corka Fanuel z pokolenia Aser* (nie ma wzmianek o innych córkach Fanuela) oraz *synom Aaronowym* (wszyscy oni byli kapłanami) były jednostkowymi deskrypcjami, stąd zbiór *B* w każdym wypadku składał się z jednego elementu. Naruszało to warunki stawiane intersekcji.

5. Rozłączność zbiorów wyznaczanych przez podstawę i apozycję

Grupa apozycyjna może składać się ponadto z członów wykluczających się, gdy nie istnieje element znajdujący się w ich części wspólnej zbioru denotatów *A* oraz zbioru denotatów *B* (ekskulzja):

- Czysta **panna**, **gwiazda** morska (ANiew);
- I **dziewico** czysta, / **Uliczko** niebieska (ZGwia);
- O **cesarzu**, **skarbie** nieprzebrany (Naw46v);
- iżby onogo bujnego **krola dyjabła** nie naśladował (Kśw cr).

Nie da się połączyć tych elementów na zasadzie koniunkcji, np.: *ktoś jest jednocześnie *panną i gwiazdą* albo *ktoś jest równocześnie *cesarzem*

i skarbem. Krystyna Kallas⁷ pisała o takich grupach: „denotaty każdej z dwóch nazw osobno wzięte mają jakąś wspólną cechę, stanowiącą podstawę porównania [...] denotat A posiada jakąś cechę denotatu B”. Podane przykłady można by więc sparafrazować następująco: ‘panna, która ze względu na swą jasność, jest jak gwiazda morska’; ‘cesarz, który z uwagi na swą wartość, jest niczym skarb’; albo: ‘panna jak gwiazda morska’, ‘cesarz jak skarb’.

Należy dodać, że grupy apozycyjne są tworzone z rzeczowników mających rozłączną denotację, ale wspólnego referenta.

Na zasadzie ekskluzji członów apozycji został zbudowany wiersz:

DWORAK SZKODA...

Dworak szkoda,	(dworak jak szkoda, czyli A ma cechę B)
Żak niezgoda,	(żak jak niezgoda, czyli A ma cechę B itd.)
Pleban przygoda,	
Mnich paskuda,	
Chłop kłopotnik,	
Żebak pochlebnik,	
Pani ucieszenie,	
Panna wesele,	
Ale bezecna baba	
Wielka zgaga.	

6. Grupy apozycyjne mieszane w kontekście denotacji

Omówione w kolejnych podrozdziałach typy relacji pomiędzy członami apozycji oraz denotatami tworzyły także swoiste kontaminacje w apozycjach rekurencyjnych oraz spójnikowych. Każdorazowo mogła to być inna kombinacja, dlatego w kolejnych podpunktach omówię kilka wybranych przykładów, ilustrujących wspomniane zjawisko.

- Boże, zbawicielu nasz, nadziejo** wszytkich granic ziemie (MW 4r) – dwa pierwsze człony grupy pozostawały w relacji intersekcji (*bóg i zarazem zbawiciel*; *zbawiciel i zarazem bóg*), następny zaś człon – w relacji ekskluzji (*bóg niczym nadzieja*);
- niechaj nas wspomóże świętych **apostołów Szymuna i Tadeusza braciej** (MW 52 v) – podstawę i skoordynowaną apozycję łączyła relacja inkluzji (*apostołowie, ściślej Szymun i Tadeusz*), zaś podstawę i ostatnią apozycję – intersekcja (*apostołowie i zarazem bracia – bracia i zarazem apostołowie; apostołowie, nie bracia – nie apostołowie, a bracia*);

⁷ Ibidem, s. 156.

- c) O, anjelska **Pani**, **Panno nad pannami**, / **Zorzo** wszej jasności (OPrze) – między rzeczownikami *pani* i *panno nad pannami* występowała relacja inkluzji (*anjelska pani*, *ściślej panna nad pannami* – *pani nad pannami*, czyli *anjelska pani*) lub nawet tożsamości (kontekstowo: *anjelska pani*, czyli *panna nad pannami* – *pani nad pannami*, czyli *anjelska pani*), natomiast ostatni człon pozostawał w relacji ekskluzji (*anjelska pani jak zorza wszej jasności*);
- d) **Synowie Tola: Ozy a Rafaija, a Jeryjel, a Jemaj, a Jebesen, a Samuel, książe**ta po domiech rodziny swej (BZ Kr VII) – między członami podstawy i skoordynowanej apozycji można wskazać relację tożsamości kontekstowej (*synowie Tola*, czyli *Ozy a Rafija* itd. – *Ozy a Rafija*, czyli *synowie Tola*), ostatnia apozycja pozostawała w relacji inkluzji (*książeta, *ściślej synowie Tola*).*

Zakończenie

Na podstawie przeprowadzonych analiz można zaproponować typologię ilustrującą relacje pomiędzy członami grup apozycyjnych a ich denotatami. Jest to zależność między leksemami konstytuującymi średniowieczne grupy a klasą obiektów rzeczywistości pozajęzykowej.

1. TOŻSAMOŚĆ (IDENTYCZNOŚĆ ZBIORÓW)
 - składnia relacji: A, czyli B = B, czyli A
 - Przykłady: *Jezu Kryst*; *Maryja*, *Matuchno Boża*.
2. WŁĄCZNOŚĆ (INKLUZJA ZBIORÓW)
 - składnia relacji: A, czyli B, ściślej A; A, ściślej B, B czyli A
 - Przykłady: *Niniwen miasto*; *krol Porus*.
3. INTERSEKSJA (PRZECINANIE SIĘ ZBIORÓW)
 - składnia relacji: A i zarazem B; B i zarazem A
 - Przykłady: *Bóg ojciec*; *krol zbawiciel*.
4. ROZŁĄCZNOŚĆ (EKSKLUZJA ZBIORÓW)
 - składnia relacji: A jak B
 - Przykłady: *cesarz skarb*; *mnich paskuda*.

W tekstach średniowiecznych występowały ponadto przykłady grup stanowiących kombinacje powyższych relacji.

Źródła

Za: Korpus tekstów staropolskich do roku 1500 (<https://ijp.pan.pl/publikacje-elektroniczne/korpus-tekstow-staropolskich>)

- AKie – Augustus kiedy królował...
- ANiew – Anna niewiasta niepłodna...
- Bog – Bogurodzica
- BZ – Biblia królowej Zofii
- Fl – Psalterz floriański
- JKB – Jezus Krystus, Bog Człowiek, Mądrość Ojca swego...
- JKrys – Jasne Krystowo oblicze...
- JZba – Jesu, Zbawicielu ludzki...
- Kśw – Kazania świętokrzyskie
- MW – Modlitwy Wacława
- Naw – Książeczka do nabożeństwa Jadwigi księżniczki polskiej, tzw. Książeczka Nawojki
- OPrze – O przenasławniejsza Panno czysta...
- OrtMac – Wyroki sądów miejskich czyli ortyle
- OrtOssol – Najstarsze staropolskie tłumaczenie ortyli magdeburskich
- Pul – Psalterz puławski
- R XXII – Kazanie na dzień Wszech Świętych
- Rozm – Rozmyślanie przemyskie
- Sul – Kodeks Świętosławów
- WAT – A jacy to źli ludzie mieszczanie krakowianie... (Wiersz o zabiciu Andrzeja Tęczyńskiego)
- Zam – Ewangeliarz Zamoyskich
- ZBądź – Zdrow bądź, Królu anielski
- ZGwia – Zdrowaś gwiazdo morska...

Inne

- HAW – Historyja Aleksandra Wielkiego (fragmenty)
- KMS – Kanon Mszy św.
- Leksz – J. Lekszycki, *Die ältesten grosspolnischen Grodbücher*, I Lipsk 1887, II Lipsk 1889.
- RGniez – *Wielkopolskie rotty sądowe XIV-XV wieku*, t. V, A. *Roty gnieźnieńskie*, 76-274, zebrali i opracowali H. Kowalewicz i W. Kuraszkiewicz, Wrocław 1981.
- RPozn – *Wielkopolskie rotty sądowe XIV-XV wieku*, t. I, *Roty poznańskie*, zebrali i opracowali H. Kowalewicz i W. Kuraszkiewicz, Poznań 1959.

Bibliografia

- Kallas Krystyna, *Grupy apozycyjne we współczesnym języku polskim*, Toruń 1980.
- Williams Peter, *On the Conservative Extensions of Semantical Systems: A Contribution to the Problem of Analyticity*, „Synthese” 1973, vol. 25, s. 45-61.
- Zbróg Piotr, *Staropolskie i współczesne grupy apozycyjne typu miasto Warszawa*, „Poradnik Językowy” 2009, z. 2, 31-46.